

Bogusław Fiedor
Marian Gorynia

**Globalny kryzys niezrównoważonego rozwoju a
potrzeba globalnej gospodarki umiaru**
Aspekty poznawcze i normatywne

XI Kongres Ekonomistów Polskich
Poznań 4-5 grudnia 2025 r.

Globalny kryzys nie zrównoważonego rozwoju a potrzeba globalnej gospodarki umiaru

Wstęp

Próbe całkowitego ujęcia zjawiska globalnego kryzysu
nie zrównoważonego rozwoju

Część pierwsza

Wybrane aspekty poznawcze kryzysu nie zrównoważonego rozwoju

Część druga

Kluczowe aspekty normatywne globalnej gospodarki umiaru

Uwagi końcowe

Zmiana postaw, edukacja, fundamenty nowej etyki rozwoju

Globalny kryzys niezrównoważonego rozwoju a potrzeba globalnej gospodarki umiaru

Wstęp

Próba całościowego ujęcia zjawiska globalnego kryzysu niezrównoważonego rozwoju:

- ❑ Aspekty pozytywne (opisowo-wyjaśniające) globalnego kryzysu niezrównoważonego rozwoju
- ❑ Aspekty normatywne globalnego kryzysu niezrównoważonego rozwoju
- ❑ Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, kryzys ekologiczny, gospodarka umiaru, racjonalność globalna, dobro wspólne, normatywność, ekonomia heterodoksyjna
- ❑ Kody Jel: Q01, Q56, B52, D63, H41

Globalny kryzys niezrównoważonego rozwoju a potrzeba globalnej gospodarki umiaru

Część pierwsza: Wybrane aspekty poznawcze kryzysu niezrównoważonego rozwoju

- ❑ Naturalnym (logicznym) punktem wyjścia rozważań jest kategoria **zrównoważonego rozwoju - ZR** (pomijamy tutaj wątpliwości natury metodologicznej i poznawczej dotyczące jej merytorycznej czy pojęciowej zbieżności z ang. ***Sustainable Development***)
- ❑ Ogromne **zróżnicowanie definicji** ZR/SD można rozpatrywać na dwóch płaszczyznach
 - **Analityczno-operacyjna (polityczno-aplikacyjna):** odmienności w zakresie pojmowania istoty, celów, zasad czy pomiaru tej kategorii
 - **Teoretyczno-poznawcza:** (1) różnice w pojmowaniu kategorii ***długookresowej trwałości (sustainability)*** procesu rozwoju oraz (2) różnice w sposobie rozumienia ***istoty i warunków ograniczających wzrostu dobrobytu społecznego*** między mainstreamową teorią wzrostu/rozwoju a kierunkami heterodoksyjnymi (EE, SE, ekonomia ewolucyjna i inne)

Część pierwsza: Wybrane aspekty poznawcze kryzysu niezrównoważonego rozwoju (NZR)

- ❑ Ogólny punkt wyjścia naszych rozważań to **krytyka mainstreamowych modeli wzrostu** w związku z:
 - ignorowaniem i/lub ograniczonym ujęciem skutków społecznych i ekologicznych powiększania produkcji i konsumpcji dóbr, czyli maksymalizacji dobrobytu w ujęciu ekonomii głównego nurtu (na poziomie behawioralnym: krytyka z tego punktu widzenia HMU)
 - ujmowaniem zjawisk społeczno-ekonomicznych „**obok**”, a nie „**w ramach**” środowiska przyrodniczego, co implikuje ignorowanie bądź (raczej) niedoszacowanie naturalnych barier i zagrożeń dla rozwoju (tzw. **ekologiczny optymizm wzrostowy** ekonomii mainstreamowej)
- ❑ W kontekście tej krytyki ZR to próba ujęcia gospodarczego i społecznego postępu w sposób **zintegrowany**, czy całościowy – **łączy aspekty ekologiczne, ekonomiczne, technologiczne, kulturowe oraz etyczne**

Część pierwsza: Wybrane aspekty poznawcze kryzysu NZR

☐ Trzy filary zrównoważenia

- **ekonomiczny**, dotyczący konwencjonalnie rozumianego wzrostu gospodarczego i wynikającego z niego pojmowania dobrobytu społecznego,
- **społeczny**, co implikuje przede wszystkim ograniczanie nierówności społecznych, przeciwdziałanie różnym formom społecznego wykluczenia i wzrost szeroko rozumianego kapitału ludzkiego,
- **Ekologiczny** (najważniejszy w długim okresie), co z kolei oznacza
 1. (a) potrzebę zachowywania społecznie akceptowalnej jakości środowiska, (b) przeciwdziałania nieodwracalnym zmianom ekologicznym i (c) zachowanie zasobów i walorów środowiska dla **przyszłych pokoleń**
 2. Imperatyw rozpatrywania zjawisk społeczno-ekonomicznych z uwzględnieniem **funkcji i ograniczeń poszczególnych ekosystemów** i **podstaw fizycznych gospodarowania**: prawo zachowania masy i energii, entropia, cyrkularny charakter zjawisk

Część pierwsza: Wybrane aspekty poznawcze kryzysu NZR

- ❑ **Zrównoważony (trwały) rozwój: ujęcie operacyjne (Pearce, Turner)**
- trwały rozwój oznacza maksymalizowanie ***korzyści netto*** z rozwoju ekonomicznego, przy jednoczesnym zachowaniu użyteczności i jakości zasobów naturalnych w długim (międzypokoleniowym) okresie;
- rozwój (wzrost) jest trwały, jeśli nie zmniejsza się żaden element składowy wektora celów społecznych i ekonomicznych rozwoju
> ***ZR to zatem nie rozwój „zielony”, czy ekorozwój;***
- żeby rozwój był trwały, ***konsumpcja materialnych dóbr i usług*** musi być jednocześnie ***ograniczona*** do poziomu, który jest akceptowalny z ekologicznego punktu widzenia.

Część pierwsza: Wybrane aspekty poznawcze kryzysu NZR

❑ ZR – sprawiedliwość międzypokoleniowa

- Fundamentalna cecha, a zarazem zasada i nadrzędny cel społeczny ZR (obok *sprawiedliwości* i *bezpieczeństwa*) to ***międzypokoleniowa sprawiedliwość*** w długookresowym rozwoju społeczno-gospodarczym w każdym wymiarze ZR
- Zrównoważenie i trwałość oraz zdolność do samopotrzymywalności (sustensywności) rozwoju wyklucza (teoretycznie rzecz biorąc) międzypokoleniowy *trade-off* dobrobytu
- ZR może być też ujęty jako „**zasada mini-max**”, co oznacza, że **(1)** przyszłe pokolenia mogą być jedynie *better off* względem pokoleń aktualnie żyjących, ale zarazem **(2)** pokolenia aktualne nie mogą być *worse off* względem pokoleń przyszłych

Część pierwsza: Wybrane aspekty poznawcze kryzysu NZR

❑ ZR – sprawiedliwość wewnątrzgeneracyjna , aspekt ekologiczny

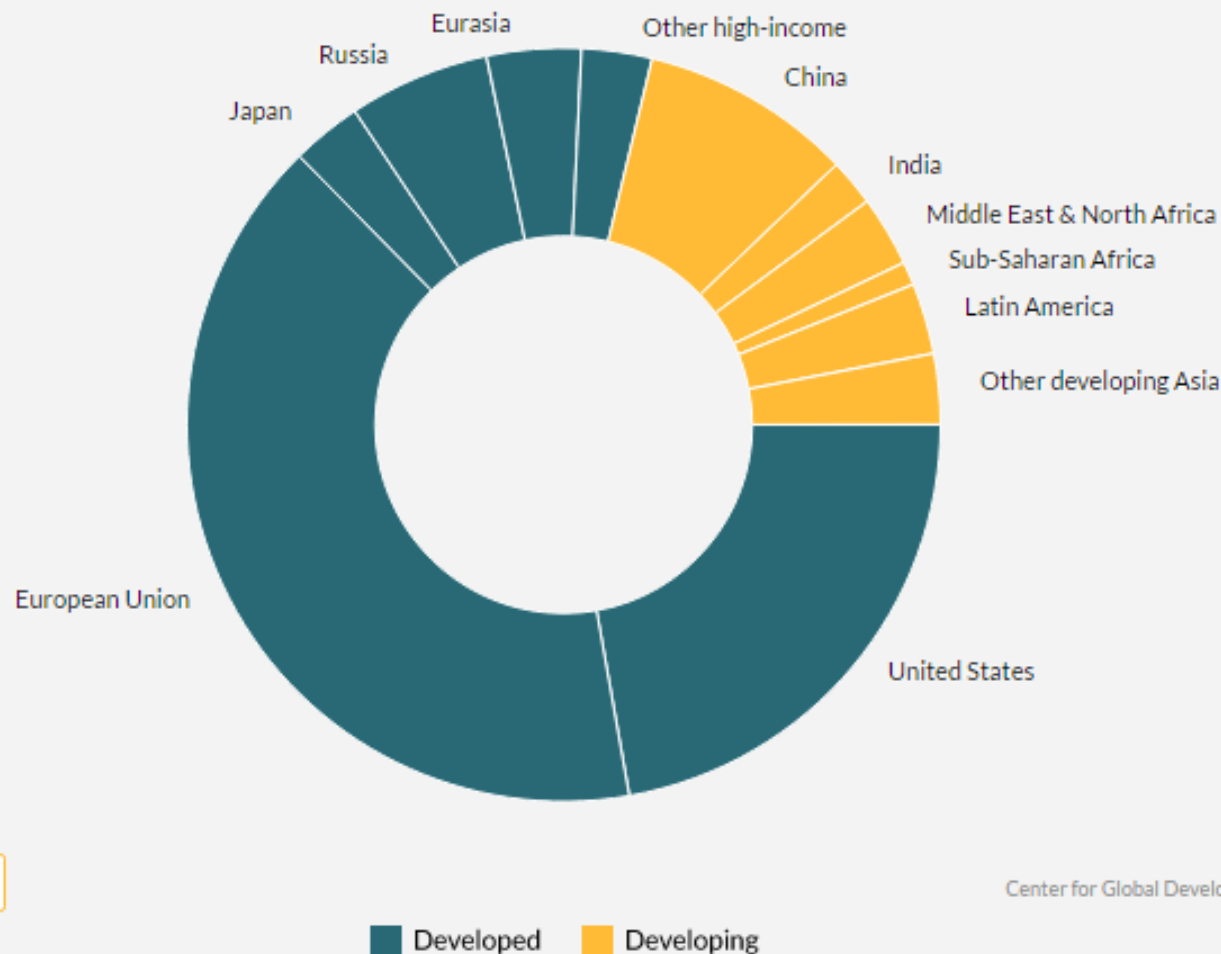
➤ Niezależnie od konceptualizacji teoretycznej - zasada mini-max, w kontekście wymiaru ekologicznego są co najmniej dwa ważne argumenty **empiryczne** na rzecz pewnej **wewnątrzpokoleniowej redystrybucji dobrobytu**

1. Chodzi o ogromne zróżnicowanie wkładu poszczególnych grup krajów do globalnej emisji gazów cieplarnianych, a więc i w efekcie do wzrostu przeciętnej temperatury Ziemi.
2. Po drugie, również i współcześnie obserwujemy znaczącą dysproporcję między udziałem krajów wysokorozwiniętych i rozwijających się w światowej emisji gazów cieplarnianych i ich udziałem w ludności świata
3. Pozytywnym przykładem reakcji na to zróżnicowanie mogą być ogólne zasady Protokołu z Kioto (1997 (1) **zasada solidarności i wspólnej odpowiedzialności za zmiany klimatyczne**, ale (2) **zróżnicowanie zobowiązań** poszczególnych krajów odnośnie do celów redukcyjnych

Część pierwsza: Wybrane aspekty poznawcze kryzysu NZR

Who caused climate change historically?

The historical concentration of industry and wealth in developed countries means that they are responsible for 79 percent of the emissions from 1850 to 2011. Source: CO2 emissions excluding LUCF, 1850–2011.

Share/Embed

Center for Global Development

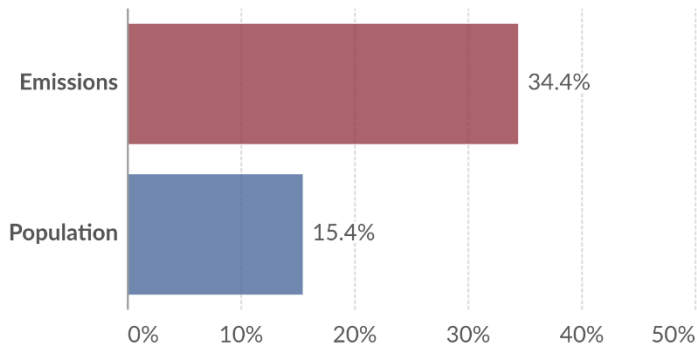
Część pierwsza: Wybrane aspekty poznawcze kryzysu NZR

There are large inequalities in global CO₂ emissions

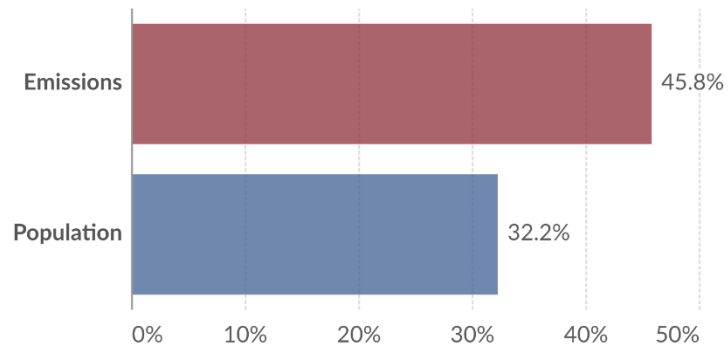
Our World
in Data

Each income group's share of global emissions and population. Grouped by the income group of countries, not individuals within the country.

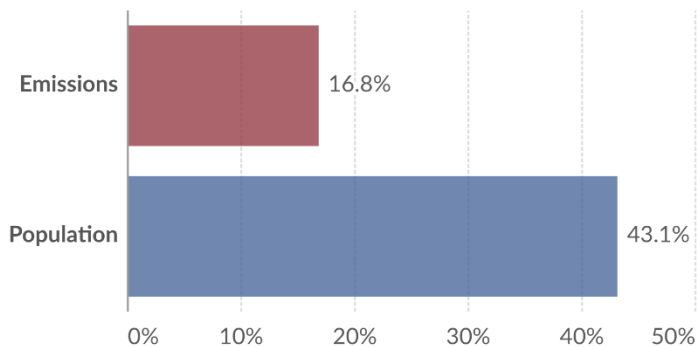
High-income countries

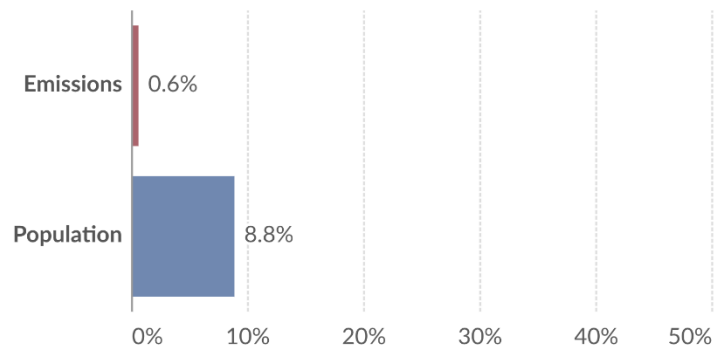
Upper-middle-income countries

Lower-middle-income countries

Low-income countries

Data source: Global Carbon Budget and UN Population

Note: Emissions from fossil fuels and industry. Land-use change is not included.

CC BY

Część pierwsza: Wybrane aspekty poznawcze kryzysu NZR

- ❑ Przez analogię do konwencjonalnych kryzysów gospodarczych, mówić można w odniesieniu do wymiaru ekologicznego o ***globalnym kryzysie nie zrównoważonego rozwoju***. Jest to nowa jakość w historii współczesnych gospodarek, gdyż zwraca uwagę na
 1. rosnące znaczenie ***energetyczno-surowcowych barier wzrostu*** – paliwa kopalne i nieenergetyczne surowce krytyczne – jak i kumulujące się globalne ekologiczne skutki ich stosowania
 2. potrzebę ***wzrostu efektywności*** wykorzystywanych nośników ***energii i pierwotnej***
 3. ***energooszczędność i*** zwiększony udział ***źródeł odnawialnych*** w produkcji energii końcowej
 4. potrzebę ***międzypokoleniowej sprawiedliwości ekologicznej*** w dwóch wymiarach: (1) dostęp przyszłych generacji do różnych form kapitału naturalnego, (2) społecznie akceptowalna jakość środowiska

Część pierwsza: Wybrane aspekty poznawcze kryzysu NZR

- ❑ Po drugie, globalnie niezrównoważony rozwój wiąże się z **globalnymi zagrożeniami ekologicznymi**, w tym zwłaszcza **ociepleniem klimatu** w skali , która w perspektywie 2-3 pokoleń (przed końcem XXI wieku) może zagrażać wręcz kolapsem – bądź globalną stagnacją - współczesnej cywilizacji przemysłowej
- ❑ Świadomość tego zagrożenia i jego głównie *antropogenicznego* charakteru przejawia się na dwóch płaszczyznach:
 - w postaci powszechnego *konsensusu światowej społeczności uczonych* (np. kolejne *Assessment Reports* dla IPCC)
 - **globalnych działaniach politycznych** (UNFCCC, Kyoto Protocol, Porozumienie Paryskie 2015, UN SD Goals i inne), przy istnieniu wszakże postaw ambiwalentnych ze strony niektórych uczestników „gry klimatycznej”, nakierowanych na osiągnięcie **dwóch strategicznych celów**:
 1. ograniczenie do roku 2050 wzrostu przeciętnej temperatury Ziemi do 1,5°C w stosunku do początku ery przemysłowej i maksimum 2°C do końca wieku
 2. osiągnięcie w połowie tego wieku globalnej neutralności klimatycznej

Część pierwsza: Wybrane aspekty poznawcze kryzysu NZR

- ❑ Ostrożnemu optymizmowi musi jednak towarzyszyć świadomość, że *przeciwdziałanie temu kryzysowi*, czyli ewolucyjne przechodzenie do modelu rozwoju zrównoważonego może pozostać piękną racjonalną ideą (czy utopią), jeśli nie będzie odpowiedniej *transformacji także na poziomie mikroekonomicznym* czy wręcz antropologiczno-kulturowym.
- ❑ Albo - jak to ujął metaforycznie Richard Thaler - przejdziemy w tym kontekście *transformację od Homo oeconomicus do Homo sapiens*, albo (Paul Collier) przyczyniając się do pogwałcenia fundamentalnego dla rozwoju zrównoważonego rozwoju kryterium międzypokoleniowej sprawiedliwości – pozostawimy następnym pokoleniom **„splądrowaną planetę”**
- ❑ To splądrowanie przejawia się w *systematycznie rosnącym globalnym śladzie ekologicznym* (około „dwóch Ziemi” aktualnie), również wskutek upowszechniania się w gospodarkach doganiających modelu produkcji i konsumpcji dominującego w naszym kręgu cywilizacyjno-kulturowym, modelu opartego na *utilitarystycznej hipotezie maksymalizacji użyteczności*,

Globalny kryzys nie zrównoważonego rozwoju a potrzeba globalnej gospodarki umiaru

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu nie zrównoważonego rozwoju

- ☐ Pułapy ekologiczne
- ☐ Imperatyw zmiany podejścia – skutek ograniczonej wyporności/wydolności środowiska,
- ☐ Racjonalność globalna i umiar – podejście holistyczne,
- ☐ Podbudowa teoretyczna – racjonalność, użyteczność, preferencje, dobrobyt,
- ☐ Podbudowa teoretyczna – normatywne zaangażowanie,
- ☐ Dobro wspólne,
- ☐ Uwagi końcowe – wnioski

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu NZR

Człowiek i środowisko – pułapy ekologiczne *:

- ☐ (a) Zmiany klimatu
- ☐ (b) Straty w bioróżnorodności
- ☐ (c) Zanieczyszczenia chemiczne (powietrza, wody, gleby)
- ☐ (d) Przekształcanie gruntów
- ☐ (e) Zakwaszenie oceanów
- ☐ (f) Przeżyźnienie wód azotem i fosforem
- ☐ (g) Nadmierny pobór słodkiej wody
- ☐ (h) Wyczerpywanie surowców

Dominujące oddziaływanie człowieka na ekosystem (często większe niż siły natury) doprowadziło do nazwania obecnej epoki geologicznej – **ANTROPOCENEM** (formalnie okres czwartorzędu, epoka holocenu/aluwium).

Podajemy za: Z. Witkiewicz, W. Wardencki, A. Świerszcz, *Czy Ziemia przetrwa inwazję człowieka?*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2021.

* W znacznym stopniu współzależne: np. (a) i (e), (e) i (f), (b) i (d)

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu NZR

❑ Imperatyw zmiany podejścia

- Generalnie: wynika z **ograniczonej wyporności/wydolności środowiska**, z konieczności rozpatrywania zjawisk społeczno-ekonomicznych z uwzględnieniem ***funkcji i ograniczeń poszczególnych ekosystemów i podstaw fizycznych gospodarowania***
- Po drugie, jest implikowany fundamentalnym kryterium ZR: **sprawiedliwość międzygeneracyjna** w trzech aspektach:
 1. zachowanie społecznie akceptowalnej jakości środowiska,
 2. przeciwdziałania nieodwracalnym zmianom ekologicznym
 3. zachowanie zasobów i walorów środowiska dla ***przyszłych pokoleń***
- ❑ W nowym proponowanym/zalecanym podejściu na czoło wysuwają się trzy pojęcia:
 - Racjonalność globalna
 - Umiar
 - Dobro wspólne

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu NZR

❑ **Racjonalność globalna i umiar – podejście holistyczne**

- W **wymiarze cywilizacji, społeczności światowej** – racjonalność globalna i umiar to takie funkcjonowanie ludzkości, które umożliwi jej **przetrwanie** na dłuższą metę w kontekście **ograniczeń ekologicznych**, a także implikowanych przez nie zagrożeń społecznych i politycznych
- W **wymiarze indywidualnym** – umiar oznacza funkcjonowanie jednostek podporządkowane koncepcji umiaru w wymiarze cywilizacyjnym, całościowym, globalnym, holistycznym
- *Jak to regulować? **Jak wprowadzić ład i harmonię** z myślą o przetrwaniu cywilizacji?*

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu NZR

- ❑ **Podbudowa teoretyczna – racjonalność, użyteczność, preferencje, dobrobyt**
 - Indywidualna racjonalność, użyteczność, preferencje, dobrobyt to kategorie kluczowe wśród ekonomistów w ramach dyskusji naukowych, jak i w rozmowach tzw. zwykłych ludzi.
 - Ekonomiczna koncepcja dobrobytu utożsamiana jest z użytecznością interpretowaną jako spełnienie preferencji indywidualnych konsumentów.
 - **Bez zmiany modelu produkcji i konsumpcji nie zatrzymamy zmiany klimatu.** Problem w tym, że globalna klasa średnia nie wyobraża sobie życia bez ciągłego wzrostu konsumpcji oraz że implikowany tym model dobrobytu upowszechnia się też w „gospodarkach doganiających”
 - Realizacja tego modelu nie jest jednak możliwa skali globalnej ze względu na **fizykalną ograniczoność świata** (bariery surowcowo-energetyczne, ograniczona EAC, globalne zagrożenia ekologiczne wywołane tym modelem)

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu NZR

- ❑ **Podbudowa teoretyczna – racjonalność, użyteczność, preferencje, dobrobyt**
- Koncepcja racjonalności przyjmowana w ekonomii zakłada, że:
 - ❖ użyteczność jednostki jest definiowana przez jej własną konsumpcję,
 - ❖ jedynym celem podmiotu jest maksymalizacja własnej użyteczności (aksjomatyczne i instrumentalne ujęcie racjonalności – Robbins, Becker, Friedman i in.) ,
 - ❖ działanie jednostki jest motywowane wyłącznie dążeniem do osiągnięcia jej własnego celu.
- Teoretycznym „zwieńczeniem” tego ujęcia racjonalności jest mainstreamowa (ale wywodząc się jeszcze z klasycznej ekonomii) koncepcja **Homo oeconomicus (HOE)** i będąca jej modelową operacjonalizacją **hipoteza maksymalizacji użyteczności (UMH)**, która „trzyma się mocno” mimo silnego krytycyzmu i w mainstreamie i nurtach heterodoksyjnych oraz wielu koncepcji alternatywnych

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu NZR

❑ **Podbudowa teoretyczna – normatywne zaangażowanie**

- w ekonomii mainstreamowej mamy wciąż do czynienia z dominacją podejścia odwrotnego w stosunku do koncepcji racjonalności globalnej i umiaru w ujęciu holistycznym
 - ❖ podejście **indywidualistyczne** i
 - ❖ **redukcjonistyczne** (czyli abstrahujące od aksjologicznych i społeczno-kontekstualnych uwarunkowań decyzji i wyborów ekonomicznych (obecnych już w myśli A. Smitha!))*
 - ❖ podejście w którym dominuje racjonalność indywidualna jest ściśle związana z **postulatem wolności jednostki/konsumenta**
 - ❖ podejście w którym racjonalność mikroekonomiczna ma powszechny, aksjomatyczno-instrumentalny charakter

* taki właśnie skrajnie redukjonistyczny charakter ma model HOE, co nie oznacza że nie ma on pewnej wartości w objaśnianiu zachowań jednostkowych czy opisie mechanizmu równowagi rynkowej

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu NZR

❑ Podbudowa teoretyczna – normatywne zaangażowanie – C.D.

- Jak rozwiązać konflikt pomiędzy racjonalnością globalną, implikującą umiar a racjonalnością indywidualną?
 - Jest wiele koncepcji teoretycznych nawiązujących do tego pytania: ***homo modestus***, ***homo empathicus***, ***homo sociologicus***, ***homo sustinens*** i inne
 - **AMARTYA SEN** – pojęcie **normatywnego zaangażowania** lub zobowiązania. Zdaniem SENA, *wolna** jednostka podejmująca decyzję może wziąć pod uwagę sytuację innych ludzi na dwa sposoby:
 1. poprzez ***empatyczne*** uwzględnienie ich położenia, czyli sympathy (nieszczęścia, krzywdy znajomych lub członków rodziny),
 2. poprzez ***postępowanie zgodne z normami moralnymi*** lub regułami społecznymi bez względu na to, jaki wywrze to ostatecznie wpływ na jego własną użyteczność
- *Sen: wolność to najwyższa i niezbywalna wartość, wolność i rozwój to w znacznym stopniu wartości synonimiczne

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu NZR

- ❑ **Podbudowa teoretyczna – normatywne zaangażowanie – C.D.**
- **Idea normatywnego zaangażowania lub zobowiązania może być więc traktowana jako *pomost pomiędzy koncepcją umiaru w ujęciu holistycznym a obowiązującą w ekonomii koncepcją racjonalności indywidualnej*.**
- Samo zbudowanie powyższego pomostu intelektualnego nie wydaje się jednak wystarczające. Nieuniknione w tej perspektywie okazuje się chyba zastosowanie ***aktywnego podejścia konstruktywistycznego i interwencjonistycznego*** zakładającego możliwość skutecznego wpływania na zachowania ludzi poprzez uświadomienie im ograniczeń związanych z realizacją koncepcji umiaru podporządkowanej idei racjonalności globalnej, poprzez
- Propagację „dobrych wzorców (praktyk) zachowań” i efektywnych rozwiązań organizacyjnych
- Bodźce fiskalne
- Permanentną *life-long* edukację na rzecz - nie tylko w skali globalnej - ZR

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu NZR

❑ **Podbudowa teoretyczna – normatywne zaangażowanie – C.D.**

- Narzędziem do realizacji koncepcji racjonalności globalnej i umiaru byłyby więc występujące u SENA **normy moralne i społeczne**, przy czym część z nich musiałaby być wprowadzona obligatoryjnie przez system prawny (???).
- Oznaczałoby to **ograniczenie wolności konsumentów**, która stanowi swego rodzaju dogmat w gospodarce rynkowej.
- Czy to jest możliwe? Jak to zrobić?
- Pewien obszar „kompromisowy” tworzy tutaj R. THALERA i C. SUNSTEINA **koncepcja paternalistycznego libertarianizmu**: podobnie jak w ochronie zdrowia czy systemie emerytalnym państwo może tworzyć bodźce fiskalne czy rozwiązania organizacyjne (*nudges*) zachęcające do „**ekologicznego umiaru**”
- Tutaj w sukurs przychodzi idea **dobra wspólnego**.

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu NZR

❑ **Dobro wspólne**

- Przetłumaczenie na język codzienny/popularny idei dobra wspólnego nie jest zadaniem łatwym. Jako przykład można podać próbę interpretacji pandemii COVID-19 jako konsekwencji niedostatku specyficznie pojmowanego dobra wspólnego. Można przyjąć, że dobro wspólne oznacza istnienie i funkcjonowanie ogólnoswiatowego, globalnego mechanizmu prewencji chroniącego naszą cywilizację przed konsekwencjami pojawiania się „czarnych łabędzi”, których przykładem jest pandemia COVID-19.
- W taki sposób postrzegane **dobro wspólne staje się (czy raczej jest w procesie nieustannego stawania się) specyficznym zasobem niematerialnym wytwarzanym przez całą wspólnotę światową**. Można sobie wyobrazić, że w idealnym porządku każde państwo i każdy jego obywatel bierze udział w możliwym dla niego zakresie w budowaniu i użytkowaniu tak pojmowanego dobra wspólnego.

Część druga: Kluczowe aspekty normatywne kryzysu NZR

❑ **Dobro wspólne**

- Zaproponowana **koncepcja racjonalności globalnej i umiaru w ujęciu holistycznym jest przykładem dobra wspólnego.**
- Tak rozumiany umiar przekłada się na zapewnienie **trwania cywilizacji w długim okresie**, a kontynuację cywilizacji można uznać za szczególny przypadek dobra wspólnego. Ta specyficzność oznacza wyjście poza konwencjonalny sposób rozumienia dobra wspólnego w ekonomii (rywalizacyjność i niewykluczalność z konsumpcji, ograniczony zasób)
- Szczegółność tego przypadku polega na tym, że ma on znaczenie **egzystencjalne** – w przyjętej tutaj perspektywie inne przypadki realizacji dobra wspólnego są nieistotne, wtórne, gdyż ich osiągnięcie bez spełnienia warunku trwania cywilizacji przestaje mieć sens.
- ***Umiar w sensie podporządkowania funkcjonowania cywilizacji idei racjonalności globalnej powinien więc być traktowany jako ogólnoswiatowy zasób niematerialny albo uniwersalne dobro wspólne.***

Uwagi końcowe – wnioski

- ❑ Transformacja w kierunku gospodarki umiaru jest przede wszystkim konieczna – jest to **imperatyw**.
- ❑ Jednocześnie jest też możliwa. **Nie jest utopią**. Nie może być utopią. Nie możemy na to pozwolić, jeśli chcemy trwać jako ludzkość.
- ❑ **Umiar warunkuje realizację postulatu racjonalności globalnej**, która rozciąga się na całą cywilizację i na długi okres.
- ❑ **Umiar warunkuje trwanie cywilizacji**, bez umiaru naszej cywilizacji grozi zakłada.

UWAGI KOŃCOWE – WNIOSKI C.D.

- ❑ **Kwestia konceptualizacji i operacjonalizacji umiaru** – parametry środowiskowo-przyrodnicze, które muszą być spełnione, by cywilizacja trwała – identyfikacja tych parametrów, sposób ich pomiaru, przedsięwzięcia zapewniające ich spełnienie na długą metę (nie wystarcza tylko dostrzeganie i mierzenie tzw. śladu węglowego), ale to powinno zostać uszczegółowione.
- ❑ **Odejście od fetyszu Produktu Krajowego Brutto.**
- ❑ **Nie każdy wzrost gospodarczy jest „dobry”**, w związku z czym nie wszystkie nakłady na naukę przyczyniające się do wzrostu PKB są społecznie uzasadnione.
- ❑ Finansowanie nauki powinno być więc selektywne (?) – powinno dotyczyć tych potencjalnych produktów i usług, które przyczynią się zwiększenia „dobrego” PKB – w szczególności chodzi tutaj o wszelkie odmiany finansowania „zielonych” badań naukowych. Ta selektywność oznacza też jasne nawiązanie do **idei społecznej odpowiedzialności nauki POPPERA**

UWAGI KOŃCOWE – WNIOSKI C.D.

- ☐ W debacie publicznej musi być miejsce na kategorie, które z pozoru mogą wydawać się utopiami, ideałami bez pokrycia, oderwanymi od życia weberowskimi typami idealnymi.
- ☐ Chodzi o konieczność odejścia od myślenia wyłącznie doraźnego, ad hoc, pod presją, krótkookresowego, podporządkowanego rozwiązywaniu wyłącznie bieżących problemów.
- ☐ Archetypy takich kategorii stanowią właśnie pojęcia racjonalności globalnej i dobra wspólnego.
- ☐ Co z duetem edukacja i regulacja?
- ☐ **EDUKACJA GŁUPCZE!**

Dziękujemy za uwagę